

Др Ирина С. Достјан

ЦРНА ГОРА И ЦРНОГОРЦИ У РУСКОЈ ПУБЛИЦИСТИЦИ И СЛУЖБЕНИМ МАТЕРИЈАЛИМА ПРВЕ ЧЕТВРТИНЕ XIX ВИЈЕКА

Крајем XVIII и почетком XIX вијека у Русији се постепено ширио круг читалаца. У вези са бурним међународним догађајима јачало је интересовање према иностраним земљама и народима. Ратови са Османском империјом (и за учешће у њима је, обично, царска влада тежила да привуче на своју страну султанове поданике) подстицали су интерес читалачке публике према балканским народима. Извјештаји руских дипломатских представника, молбе балканских предводника и други материјали донешени су и скупљани у руском Министарству иностраних послова.

Послије почетка Наполеонових ратова, спољна политика Русије се осјетно активизирала. Првих година XIX вијека Источно Средоземље и Балкан су постали арена руско-француске борбе. Јонска острва (гдје је 1800. године основана Република Седам Уједињених острва) налазила су се под руским протекторатом а под врховном влашћу Порте, претворена су у основну војно-стратегијску базу Русије у том региону. На источној обали Јадранског мора велики значај за Русију добиле су Бока Которска и Црна Гора, нарочито за то што је Црна Гора имала погодан географски положај и, што је најважније, била је фактички независна од Отоманске империје.

Котор и Црна Гора могли су послужити као подобна база Русије у случају да Француска почне војна дејства у западном дијелу Балканског полуострва. У периоду од 1803—1805. године очекивало се да ће Наполеон продужити експанзију управо у том правцу. Петроградски двор је тежио да било којим средствима достигне преовлађујући политички утицај у малој каменитој

црногорској земљи и да одбаци могућност учвршћења француског утицаја у тој земљи. Зато, када је 1803. године у Петроград стигло обавјештење да митрополит Петар I Петровић Његош успоставља везе са наполеонском Француском, влада Александра I одлучила је да га смијени. Али, последице неуспјеха мисије грофа М. К. Иверића који је био добио тај задатак и за добијања нових позиција самога Петра I у Петрограду у другој половини 1804. године, руска влада је одлучила да поново успостави пријатељске и повјерљиве односе са црногорским митрополитом. Руско-црногорске везе остале су особито блиске за вријеме боравка у Средоземном мору и Јадранском мору руске ескадре 1806—1807. године. Руски морнари заједно са Црногорцима ратовали су против француске војске у Далмацији и заузели су Котор.

Сви ти догађаји изазивали су интерес руске јавности према балканским народима, њиховој историјској прошлости и савременом положају. Тај интерес се изражавао, природно и према малом црногорском народу, коме је Русија била покровитељ још од времена Петра Великог.

Међутим, руски читалац је првих година XIX вијека могао добити обавјештења о Црној Гори само из књиге митрополита Василије Петровића „Историја о Црној Гори”, штампаној у Петрограду 1754. године. Ова историја је имала прије свега политичко-пропагандистички карактер. Њен аутор је ставио себи задатак да привуче пажњу руских владајућих кругова према Црној Гори па је, зато, знатно преувеличавао простор своје земље, бројност њеног становништва, што је најглавније, доказивао, да су Црногорци — једини балкански народ који се није потчинио турској власти и да је са оружјем у рукама дуго времена штитио своје „име и слободу”, и да се тај народ нада у помоћ и заштиту од Русије.

Руска периодика, а конкретно најпопуларнији литерарно-политички часопис „Вјесник Европе”, први је повукао пажњу читалаца према Црној Гори у прољеће 1805. године. Могуће је претпоставити да је то било везано са учвршћењем политичких односа са Петром I Петровићем Његошем.

У редакцијском уводнику за чланак „Становници области Монтенегро или Црногорци”¹ оповргавала се тврдња иностраних новина како је тобоже руска војска упућена у ту земљу, објашњавало се да је „по упутству и посредништвом императора Павла област Монтенегро која је до тада плаћала данак Турцима постала независна и слободна од утицаја Отоманске империје”, да је Русија „преузела на себе обавезу осигурања цјеловитости и ненарушивости њених права”. Изјаве таквога обрасца

¹ Вјесник Европы, 1805. г., т. 20, № 7, с. 240—249.

несумњиво су изражавале позиције владе Александра I у односу према политичком статусу Црне Горе и права Русије на покровитељство над њом. Но, као што се види, овај часопис није имао довољно сазнања, нити је могао да напише оригинални чланак о Црној Гори па је за то публикувао изводе из „најновијег описа Цариграда“ неког Мургарда који је саопштавао како су Црногорци добили своју „слободу“. Његови подаци о Црној Гори, њеном владару — митрополиту били су врло површни и нетачни. Али, на руске читаоце несумњиво је требало да произведе јак утисак карактеристика коју је изнио аутор о особеностима црногорског народа.

„Слично свим горштацима, — писао је Мургард, — они страшно воле слободу и тако су одани својој отаџбини да би за њен спас радо жртвовали свој живот и имовину. Живјећи у заједници и у односу на сусједне народе, у првобитној природној простоти, они још не знају за новограђанско устројство Европе. Просвијећеност би могла озарити такву земљу гдје људи сматрају великом срећом задовољавање са малим и презиру средстава изненађења за добробит становништва, гдје се будући одвојени од других друштава и независни од спољне власти нападају слободом и непрестано подсећају на карактер и обичаје својих предака“.²

Интересовање „Вјесника Европе“ за црногорску проблематику одржавало се дуго, о чему свједоче озбиљнији чланци који су се појавили двије године касније, управо 1807. године, под називом Статистички извјештај о црногорској области“. Тај чланак је заснован на прозаичном уводу поеме „Ил монте неро“ Николаја Ивелио, издатај у Венецији 1806. године, који је био Сплићанин, а такође и на „подацима, црпљеним из других извора“, тј. из неких могуће необјављених извора. У чланку се дају кратка обавјештења о географском положају Црне Горе, њеном административном уређењу и економском животу, приповиједа о Петру Његошу и његовој дјелатности. Црногорски митрополит је представљен руским читаоцима као угледна личност. Причало се да се он „одликује строгом честитиошћу, надареношћу и урођеним смислом за политички рад“, он је и законодавац, и владар и војсковођа и блистава светиња.

Црногорци му се „слијепо повињују зато што умије да њима влада по својој вољи“. Са симпатијом према Црногорцима написана је прича о њиховим националним особинама. „Осјећај народне гордости“ придаје им спољашност неке чврстине у карактеру. Они су разумљиви, мудри и чак лукави. Науком и умјетношћу уопште се не баве. Црногорци посједују „заносну машту“, али су врло сујевјерни. Даље се говорило да „њихово стихотворство садржи опис страшних небеских појава, грмљавину водопада, шум

² Исто, стр. 241.

бура и др.". „Једноставност живљења и строга чедност“, црногорске жене чини здравим и јаким, оне „носе у себи све знакове мушке чврстине“.³

Са ова два чланка у основи су исцрпљени материјали о Црној Гори и Црногорцима у руској периодици с почетка XIX вијека.

Много вјеродостојније и подробније податке о овом народу могло је добити руско министарство иностраних послова од својих дипломатских представника у Константинопољу и на Балкану. У 1804. години за конзула у Котору био је именован А. И. Мазуревски. У марту сљедеће године у Црној Гори је боравио „специјални представник“ Александра I Стефан Андрејевич Санковски. Он се налазио у Црној Гори двије и по године, и његови извјештаји предствљају важан извор за изучавање догађаја овог времена у Црној Гори, Боки Которској и Херцеговини.

Посебно би жељели да се задржимо на неколико података Санковског, које је он послао у Петроград истовремено — 25. октобра (5. новембра) 1805. године — послје седам мјесеци боравка у земљи. Они представљају јединствен и поступан опис Црне Горе, њене економије, низа унутрашњих проблема и посебно задатка стварања државне организације у земљи.⁴ Али прије него опишемо садржај ових материјала, неопходно је рећи неколико ријечи о задацима, које је морао да обавља овај дипломата, први пут послатог у Црну Гору не са специјалном мисијом, него као сталног дипломатског представника Русије.

У 1804/5. години влада Александра првог припремала је војно-политичке мјере којима би се могла супротставити очекиваном упаду Наполеонове војске на западне обале Балканског полуострва, а у случају неопходности да се искористе у рату са Османском империјом, са којом је постојала опасност да се наруше пријатељски односи.

Управо такве разноврсне циљеве пратио је план политичке перестројке на Балкану чији је аутор био Адам Чарторијски — практично руководилац руског министарства иностраних послова у 1804/1806. години. Он се ослањао на подршку неких блиских цару достојанственика који су заступали гледиште за активну борбу са Француском у савезу са Великом Британијом. У 1804. години биле су предузете неке практичне акције руске дипломатије са циљем да се остваре „балкански планови“ А. Чарторијског. За вријеме преговора у Лондону о стварању треће коалиције Н. Н. Новосилцов је требало да покрене питање о принципима политике према Турској и заштити њеног власни-

³ Вестник Европы, 1807, т. 36, № 22, ц. 144—149.

⁴ Ц. А. Санковский — А. А. Чарторьскому 25. октября (5. ноябр) 1804. г., № 44, 45, 50. — АВПР (Архив внешней политики России) ф. Гл. архив 1—5, 1805—1821. г., д. 1, л. 239—261, 263—285, 306—323, 327—333; С. А. Санковский — А. А. Чарторьскому 25. Октября (5. ноября) 1805. г., № 48, АВПР, ф. Гл. архив 2—25, 1803—1807. г., д. 1, л. 8—25.

штва од напада Француске, а у случају повољне ситуације да објасни однос енглеског кабинета према идеји „стварања једне или двије републике — грчке и словенске — под покровитељством обје империје (Русија и Турска) слично републици Седам острва”.⁵ Покренути ово питање у току преговора Новосилџов није успио, али петроградски двор није одустао од својих намјера. Поједини подаци свједоче, да је за језгро „словенске републике”, о којој се говорило у Новосилџовим инструкцијама, сматрана управо Црна Гора. Потврду таквих намјера налазимо и у активности у Црној Гори „повјерљиве особе” цара С. А. Санковског. С друге стране, мисија овог дипломате била је тијесно повезана са означеном и оствареном у почетку 1806. године експедицијом руске флоте у Средоземном мору под командом вицеадмирала Д. Н. Сењавина.

Извјештаји С. А. Санковског од 24. октобра (5. новембра) 1805. године различити по садржају представљају посебне тематске цјелине општег описа Црне Горе и сусједних земаља. У првом од њих — извјештај бр. 44 — даје се опис географског положаја земље, њено административно уређење, социјално стање, систем руковођења. Сљедећи извјештај је посвећен опису личности и дјелатности митрополита Петра Петровића, затим — историји црногорско-аустројских односа у току посљедњег десетљећа XVIII и почетка XIX вијека. У извјештајима бр. 46 и 47 изнесе се документа која свједоче о везама покојног гувернадур Јована Радоњића и његове породице са Аустријом и о тежњи ових посљедњих „да изведу анархију” у Црној Гори.

Санковски даље прелази на питање о стварању у Црној Гори државне организације. Он је послао у Петроград двије молбе које су потписали Петар Петровић, гувернадур Вукола Радоњић, пет сердара и војвода Катунске, Црмничке, Ријечке, Љешанске нахије и Брда. Ово је био пројект за стварање у Црној Гори владе и органа управе, а такође и предрачуна расхода, неопходних за њихово издржавање. У извјештају бр. 49 Санковски је објаснио суштину молби Црногораца о формирању владе и износио је своје схватање о реалним могућностима стварања Црне Горе у центар организовања ослободилачког и антинаполеоновог покрета на Балкану. У посљедњем извјештају бр. 50 даје се кратак опис сусједних са Црном Гором земаља — Херцеговине, Зете, Брда.

Сви ови подаци о Црној Гори, које је сакупио Санковски били су строго тајни и због тога шифровани: као што се види, изражава бојазан да они при слању могу доспјети у руке Француза или Аустријанаца.

⁵ О инструкцијама Н. Н. Новоселџева и његовим преговорима у Лондону, децембра 1804. године видјети: Внешняя политика России XIX и начала XX в. Москва, 1964, т. 2, С. 138—146, 151—153, 219—235.

Не износећи детаљно садржај датих извјештаја Санковског са описом Црне Горе и задацима који су стајали пред овом земљом упућујемо заинтересоване читаоце на то да у СССР-у постоје публиковани ови документи.⁶ Описаћемо само неке значајне особености ових материјала и њихов значај као историјског извора.

Пада у очи да је руски дипломата са великим симпатијама описао Црногорце, истакавши њихова висока карактерна својства, храброст и неустрашљивост, васпитаваних од дјетињства. Неопходно је било, примијетио је он, да становници Црне Горе „буду војници који би могли својом вјештином и храброшћу спријечити непријатеља да се насели у овим планинама и тиме их пороби. Народ осјећа свој положај, који му омогућава да живи и умре независтан, воли своју слободу с племенитом гордошћу, воли веома много личну част, обожава славу и чврст је у православној вјери чак до сујеверја”. Црногорци су обдарени „отвореним карактером и здравим расуђивањем”, али „будући у тами незнања” имају „слабо схватање дуга доброг грађанина и хришћанина”.⁷ Санковски има у виду крвну освету која се од давнина укоријенила у народу, која „квари у њему обичаје, приморава га да презире природне законе, руши тишину сусједа и заповиједа таквом народу да стално буде у буни и суровости”.⁸

Руски дипломата је дао веома јасну и благонаклону карактеристику Петра I Петровића Његоша, као главе државе, који је имао неограничену власт и ауторитет без поговора. Мада врховна власт, како се сматра, припада Народној скупштини, пише он, „у суштини сву власт без поговора којисти сада митрополит Петар... Нико, чак ни губернатор, не усуђује се негирати његов положај или учинити било какву представку или сугестију против његове воље... Нико никада, ни од домаћих, ни од странаца ако не ужива његово повјерење, не може имати ни најмањег успјеха ни у каквом случају. Понашање митрополитово у народу засновано је на потпуном познавању психологије и нарави Црногораца. Дакле, иако он лично располаже свим њиховим радњама, ипак, увијек показује да је он потчињен народној власти”.⁹

Запазио је Санковски и слабе стране Његошевог карактера: он је био склон к гордостима и честољубљу, крајње самољубив и зато понекад нема „довољно чврстине духа”. Онај ко му вјешто иде по вољи, стиче његово повјерење, „у стању је да потпуно

⁶ Достџан И. С, Описание Черногории начала XIX в. в донесениях С. А. Санковского, — Славяно-балканские исследования, Москва, 1972, с. 291—336; Иста, Проблема государственной организации Черногории в русско-черногорских политических связях начала XIX в. — Балканский исторический сборник, кн. IV, Кишинџв, 1974, с. 28—39.

⁷ Достџан И. С, Описание Черногории..., с. 295—296.

⁸ АВПР, ф. Гл. архив 2—5, 1805—1821. г., л. 243.

⁹ Достџан И. С, Описание Черногории..., с. 307—308.

овлада митрополитом и да чини с њим све оно што овај пожели".¹⁰ Ово је била јавна алузија на опата Дољчи, под утицајем којег је Његош покушао да успостави односе са Француском.

Вриједни су подаци Санковског о државној организацији у Црној Гори, функцијама Владе суда црногорског и брдског. Посљедње се фактички распало и само захваљујући бризи владике она је „задржала још сјенку власти и поштовања код народа”.¹¹ Сматрајући да је неопходно формирати нову владу, као и да је намјеравао и митрополит још прије неколико година, Санковски је узео на себе иницијативу за састављање пројекта њене организације. Овај пројекат који се јавио као плод заједничког дјела Санковског, митрополита, гувернадура и других „народних начелника” био је састављен у Петрограду (Извјештај бр. 48).

Црногорци су молили цара да покаже према њима милост „учвршћењем наше политичке независности, учвршћењем владе под својом јаком заштитом и покровитељство”. Даље је слиједио пројекат организације владе и прорачуна расхода, неопходних за њено издржавање — 19.700 талијера годишње, које би како се претпостављало обезбеђивала Русија.¹²

У књизи Д. Вуксана „Петар Петровић Његош и његово доба” дата је молба Црногораца на име „цара” које је датирано са мајем 1798. године.¹³ Овај текст одговара дијелу молбе Црногораца која је послата „владару императору” (такође без именована) 24. октобра 1805. године која даје основу за двије претпоставке: или је пројекат од 1805. године поновио молбу која је упућена у Петроград још 1798. године, или је Вуксан имао на располагању недатирани одломак из пројекта који је састављен уз учешће Санковског. Чини се да је вјероватнији овај други случај.

Санковски је сматрао да, добивши добру владу и унутрашње устројство, Црна Гора ће постати центром ослободилачког покрета Југословена, „биће у могућности да избави народ словеносрпски испод турског ропства”. Он је доказивао могућност присаједињења Црној Гори Херцеговине, Зете, и неприсаједињених Брда, к чему је тежило становништво ових области.¹⁴ На тај начин би се конкретизовали „балкански пројекти” А. Чарторијског, оствариле наде које је гајила влада Александра I до средине 1806. године.

Чини се да су извјештаји С. Санковског који су урађени пажљиво и добронамјерно након дужег боравка у Црној Гори,

¹⁰ Исто, с. 308.

¹¹ Исто, с. 303—306.

¹² Достјан И. С, Проблема государственной организации Черногории... с. 28—39.

¹³ Д. Вуксан, н. Ђ. Цетиње, 1951, стр. 74—76.

¹⁴ Достјан И. С, Описание Черногории..., с. 324—325.

важан историски извор и да дају много интересантног материјала који омогућавају да се схвати друштвено економски положај земље почетком XIX вијека, политички догађаји који су се тамо десили, формирање државне организације и друго.

Послије пораза четврте коалиције у рату са Француском Александар I је морао поћи на закључење мира с Наполеоном. Средином 1807. године међу њима био је потписан Тилзитски мирни уговор који се јавља као повратни пункт у балканској политици Русије. Њене најважније стратегијске и политичке позиције у Источном Средоземљу и југозападном дијелу Балканског полуострва биле су изгубљене, Котор и Јонска острва предати су Французима, веома су ослабили руско-црногорски политички контакти. Сљедеће године унутрашњи и међународни положај Русије стално се усложњавао, затим је наступио Отаџбински рат 1812. године и походи ван граница 1813—1814. године, пажња руске јавности била је одвојена од балканских полова.

Положај се почео мијењати у другој половини 1810. године, када се у руској јавности почела формирати идеологија декабриста, када се раширило интересовање према страним земљама и догађајима који су се тамо дешавали, према Словенима као народима блиским руском по поријеклу, језику и култури. У то вријеме било је још увијек живо сјећање о војној кампањи и учешћу руске флоте у Средоземном мору под вођством Д. Н. Сењавина, која је дала могућност руским морнарима, војницима и официрима да бораве у земљама које су насељене Словенима, Грцима, Турцима да опште са њима, а понекад и да се заједно боре.

У вези са тим у руској штампи појавила се поново црногорска тема. У 1817. години извјесни М. Н. Макаров послао је уреднику „Вјесник Европе” писмо учесника сењавинске експедиције Ј. М. Маркова које је садржало податке о Црногорцима и сусједним словенским народима. Аутор писма се потпуно одушевљавао Црногорцима: „Ја волим њихов карактер који је заснован на правилима савршеног поштења, — писао је он. — Они су груби и донекле дивљи, али добри и благородни до изванредности; и ако су наши словенски преци својим врлинама били испред Црногораца, онда су они били заиста људи достојни сваке хвале и угледа”. Марков је настојао да тронађе пјесме о Црногорцима које је он записао, „које се не састављају, него се пјевају веома просто, без припреме”, жалио је, што сам не може написати велики чланак или књигу о Црногорцима који су „тако занимљиви и тако блиски нама”. А његов пријатељ Марков је изразио наду да ће публиковање писама подсјетити на „сроднике који су имали некакве везе са дубровачким Словенима и Црно-

горцима”, на неопходност да се исприча све интересатно, што су имали у виду.¹⁵

И стварно, убрзо о Црногорцима руски читаоци су сазнали много новог и интересантног из књиге Владимира Богдановића Броневског „Записи морског официра...”, која је изашла 1818. године.¹⁶ Цитати из ње који су посвећени Црногорцима били су објављени у часопису „Син отаџбине”¹⁷, што свједочи о општем интересовању за дату тематику.

Броневски је служио за вријеме експедиције руске флоте 1806—1807. године у једној од фрегата. У слободном времену он је обишао Которску област, провео три дана у Црној Гори, општио са Црногорцима, током војних дејстава на Јадрану.

С посебном симпатијом сјећа се „морски официр” јужно-словенских народа, са којима је имао прилике да општи за вријеме боравка руских војних бродова на Јадрану. У неколико глава прича о заузећу Котора, војним операцијама у Далмацији, о заједничким операцијама руске морске пјешадије и црногорских одреда против Француза. Са посебним утиском описан је свечани сусрет Руса са становницима Котора и црногорским војницима, када је митрополит Петар I Петровић Његош освјештавајући нове заставе на тврђавама изговорио „у јаким стилу” ријеч која почиње овако: „Остварила се ваша жеља, храбри Словени! Ви видите међу вама давно очекиване по роду, вјери, храбрости и слави браћу вашу”.¹⁸ У књизи се говори о мјерама које је предузео адмирал Сењавин у Котору: укидање свих казни, прибављање вијести о Херцеговини, покровитељству трговине. Ове наредбе допринијеле су популарности адмирала међу мјесним становништвом.¹⁹

Излазећи из жанра сјећања, причање о овим догађајима Броневски је укључио у своје „Записе” двије главе: „Опис провинције Боке Которске” и „Опис Црне Горе”.²⁰ Ови дјелови по личном признању аутора били су написани на основу података које је добио од генерал-мајора П. Ивелића, архимандрита С. Вукотића, доктора (чије се презиме не наводи) и „сличног описа једног аустријског инжењера”, који је достављен аутору од особе која се крије под кригтонимом „К. В. П.”, који се тичао Боке Которске.²¹ Може се претпоставити да је аутор општио са Ивелићем и Вукотићем за вријеме експедиције Сењавина и да

¹⁵ Вестник Европы, 1817. г., ч. 93, № 9, с. 72—74.

¹⁶ (Међу новинском публикацијом и књигом постоје само мале разлике) Броневский В. Б., Записки морског офицера в продолжении кампании на Средиземном море под начальством вицеадмирала Д. Н. Сенявина от 1805—1807. г., СПб, 1818, ч. 1.

¹⁷ Сын отчества, 1818. г., т. 47, № 27—31.

¹⁸ Броневски В. Б., Записки..., Т. И, с. 147.

¹⁹ Исто, ч. I, стр. 174—178.

²⁰ Исто, ч. I, стр. 195—238, — 238—300.

²¹ Исто, ч. I, стр. 193—194, 239—240.

је искористио њихова казивања. Остаје непознат састав или службена забиљешка некога аустријског инжењера коју је Броневски користио за писање главе о Боки Которској.

Ова глава садржи доста географских, статистичких историјских података о провинцији која је припадала најприје Венецији, затим Аустрији, а 1806. године је уједињена са Црном Гором. Бокељи, како запажа „морски официр”, „од обраћања са странцима имају некакве просвећене навике; али будући крајње везани за своје старе обичаје, мало шта се измијенило у карактеру и скоро су у свему слични са Црногорцима...”. Племићко звање у Боки не даје никакво преимућство, осим „право достојанство које се заснива на општем уважавању и, ко је то заслужио, тај је много већи, него ли племић”.²²

При писању главе о Црној Гори Броневски, како је и он сам убрзо морао признати послје изласка књиге, у својству основног избора користио је рукопис Семјена Ивановића Мазаровића, који „није желио да му се име помене” и зато је био поменут „под именом доктора”.²³ На располагању Броневском, како се види, било је и друго дјело Мазаровића о Боки Которској или Перасту.²⁴

Семјен Ивановић Мазаровић био је по поријеклу Бокељ који је рођен у Перасту, завршио један од италијанских универзитета, а затим провео неколико година у Црној Гори, бавећи се тамо љекарском праксом. У 1807. години он и ескадрон Сењавина упутили су се у Русију, гдје је ступио у службу у министарство иностраних дјела и брзо узнапредовао на службеној лествици. У 1818 — 1826. години Мазаровић је заузео положај руског повјереника за послове у Персији.²⁵

Примјерак записа Мазаровића на француском језику под називом »Notices sur Montenegro« који је написан 1808. године чува се у Архиву спољне политике Русије.²⁶ Упознавши се са њом може се открити да је „Опис Црне Горе” у књизи Броневског доста сличан „Запажањима о Црној Гори”, мада садржи додатке и скраћенице, на примјер пропуштени дио рукописа Ма-

²² Исто, д, I стр. 225—231.

²³ Сын отчества, 1818, т. 50, №. 50, с. 237; №. 52, с. 332.

Истовремено са „Записима” Броневског објављена је књига Ф. П. Свињина „Сјећања на флоту”, која је такође посвећена експедицији Сењавина. Настала је, за то вријеме, необична конкуренција на тржишту књига која је довела до сукоба аутора који се испољавао на страницама часописа „Син отаџбине”. Броневски је навео цитат у поглављу о граду Перасту, са позивом на Доктора, тј. Мазаровића.

²⁴ Броневски В. В., Записи..., д. I, стр. 212.

²⁵ О Мазаровићу видјети: Достјан И. С., Грибоједов и доктор из Пераста; С. И. Мазаровић, у књизи: Прилози проучавању српско-руских књижевних веза. Прва половина XIX вијека, Матица српска, Нови Сад 1980, стр. 137—154.

²⁶ Mazarovitsch S. I. Notices sur Montenegro — AVPR, f. Gl. Arh. 1—9 1808, d. 3, l. 1—68.

заровића у којем су описана медицинска питања и дјелимично љековито биље које расте у држави.

„Запажања о Црној Гори” Мазаровића која су постала својеврсна публикација, мада и без упутстава аутора, интересантна су у многим детаљима. Она су састављена од стране путника који није журио, са пажњом, који је проживио у Црној Гори неколико година и који је испољио заинтересованост да његов народ постане просвијећен и цивилизован, да би „црногорска република” постала процвјетала држава.

Мазаровић (а после њега Броневски) веома је подробно описао географске карактеристике и административно устројство државе, њену историјску прошлост и садашњост, систем управљања и судство. Он је насликао преkrасан портрет митрополита Петра Петровића Његоша, испричао је о карактеру и обичајима Црногораца, њиховом начину живота и карактеристикама њиховог дијалекта; о народном фолклору, пјесмама које се пјевају на празницима, при различитим животним ситуацијама и о много чему другом.

Пажњу читалаца привлачи тежак положај и насушне потребе малог народа. При томе се не идеализирају заостали обичаји, „дивљи живот” којим живе Црногорци. Али, аутор о њима говори са очевидном наклоношћу, истичући високе карактерне особине, неисцрпност овог јуначког народа. Црна Гора према његовом виђењу је република по свом државном устројству, при том изванредно демокритична. „Провинција чини републику у којој се једнакост осликава у сиромаштву и једноставности, слободи и храбрости”, — пише Мазаровић и после њега ово понавља Броневски.²⁷ Овај последњи у другој глави је дао потпуно усхићену карактеристику националних особина Црногораца, оцијенивши је класичним и старословенским реминисценцијама: „Ја сам видио Спарту, видио сам у правом смислу ријечи републику, домовину једнакости и истинске слободе, гдје обичаји замјењују закон, јунаштво се заснива на стражи слободе, неправда се спречава мачем освете; одушевљавао се узвишеношћу духа, гордошћу и смјелошћу овог народа, чије име изазива страх свих сусједа. Начин њиховог живота, неисцрпност карактера и страност сваке раскоши истински су достојни сваке похвале. Три дана које сам провео међу њима, ја, сам такорећи, доспио био у нови свијет и упознао се са прецима мојим деветог и десетог стољећа, видио сам пред собом патријархалну једноставност времена, причао са Иљом Муромцем, Добрињом и другим јунацима из наше прошлости”.²⁸

Може се запазити да се овај тако романтичарски опис и представа о Црногорцима разликовала од трезвеније оцјене ка-

²⁷ Mazarovitsch S. I., Notices..., 1. 10; Броневский В. Б. Записки... д. I, с. 250.

²⁸ Броневский В. Б., Записки..., д. I, стр. 192.

рактеристика и оцјена овог народа од стране Мазаровића коју је формулисао у закључној глави свог рукописа. Колико је противурјечан сам себи, Броневски је такође дао овај закључак и пише: „Савремени филозофи могли би видјети у независности Црногораца лик срећне слободе, али пријатељ човјечанства неће запазити тамо ништа осим нереда и безвлашћа; он је искрено желио да се они ослободе лажних предрасуда и одрекну живота противног људском достојанству”.²⁹ Извођени су докази да само захваљујући „поменутиим законима” Црна Гора има могућност да развије индустрију, да доживи и економски процват, просвијећену државу, сличну, на примјер, Швајцарској или Холандској републици.³⁰ Али док Црногорци таворе „у мраку незнања”, митрополит, иако способан за велика дјела, „нема довољно снага да изврши важније преобразбе” које може остварити само руски господар.³¹

На тај начин, Броневски, према причању Бокелја Мазаровића, неколико година је проживио у Црној Гори, формулисао друштвено-економске задатке овој малој земљи, истакнувши, да они не могу бити остварени без помоћи Русије. Ово је било представљено руској читалачкој публици у оним годинама када се цар Александар I надахнути члан Светог савеза дистанцирао од подршке отворених политичких контаката са Петром Његошем из бојазни да не изазове подозрење Аустрије, одрекао се од традиционалног покровитељства Црногораца.³² Не знајући или не уважавајући ово стање, Броневски је доказивао, да баш Русија може извести Црногорце на широки пут историјског прогреса, и треба да јој даје стварну подршку. Презентирајући главе „Опис провинције Боке Которске” и „Опис Црне Горе”, Броневски пише: „Ја се трудим да прецизно осликам својства народа, по постанку и вјери нама сличног, а по оданости, љубави и срдчаности према Русији тим више достојног пажње мојих суграђана јер ова земља није описана још ни од једног путописца”.³³ Он је био у праву: тек је 1820. године у Паризу била издата двотомна књига L. C. Vialla de Sommières „Voyage historiques et politiques au Monténégro”, захваљујући којој је привучена пажња европског друштва за црногорски народ.

Запажена је идејна усмјереност приче Броневског о Црногорцима: националне карактеристике овог народа, патријархални начин живота, државно устројство изложени су као модел који је презентирао слику сличну начину живота и карактеристи-

²⁹ Mazarovitch S. I., Notices..., 1, 65; Броневски В. Б. „Записки...”, ч. 1, с. 297.

³⁰ Исто, 1. 63. д. 1, с. 295.

³¹ Исто, 1. 66. до 68, д. I, с. 299—300.

³² Видјети: Достян И. С. Россия и балканский вопрос. Из истории русско-балканских политических связей в первой трети XIX в. Москва, 1972, с. 180—195.

³³ Броневский В. Б. „Записки...”, д. I, с. 193.

кама особених за претке руског народа. Црна Гора је служила прошлости словенског етничког заједништва, карактеристичног као материјал за идеализацију, наравно потпуно наивну, далеке за руски романтизам с почетка XIX вијека.

У 1826. години В. Б. Броневски је издао још једну књигу посвећену експедицији адмирала Д. Н. Сењавина у Средоземном мору, — „Писма морског официра”. У њој се такође прича о Црногорцима, Бокељима, Далматинцима, њиховом расположењу према Русима и оданост према Русији, која проистиче, „из вјере и крвних веза”.³⁴ Високо су оцијењене ратне карактеристике Црногораца и Бокеља: „Ових пет хиљада стријелаца задивљују Французе необичном дрскошћу, јер имају велико преимућство и испред регуларних пукова”. Они су слични руским козацима, а „у тачном гађању и вјештини сјече сабљама Црногорци су бољи од свих европских војска”. Причало се и о посебном начину живота Црногораца као јединственог народа у Европи који користи „потпуну слободу мисли и дјела”, али такође и о њиховој изузетној друштвено-економској заосталости. Живот Црногораца који је заснован на принципима слободе и једнакости веома је тежак и пун одрицања. Савремени Европејац да би достигао једнакост и слободу не може подржавати Црногорце, одрећи се просвијећености, цивилизованог начина живота.³⁵

Интересовање руске стварности за балканске проблеме нарасло је у првој половини 1820. године након почетка грчке револуције, заоштравања односа са Портом и скорог руско-турског рата. Али главну пажњу у то вријеме, наравно, привукли су револуционарни догађаји у Грчкој. Појачана у то вријеме цензура ограничења, забрањивше штампање у часописима чланка о друштвено-економским питањима — све је то доприносило штампању садржаја и форми материјала који је везан за Балкан.³⁶ Баш у то вријеме када се рађала руска славистика као наука у публицистици су вршени покушаји тумачења сложених процеса етногенезе балканских Словена, њиховог састава у то вријеме, о националним особинама сваког од ових народа.

У 1825. години у једном од најпопуларнијих друштвено-политичких часописа у Петрограду — „Сјеверном архиву” — био је публикован чланак „Кратак преглед народа словенског племена који живе у европском дијелу Турске империје” са потписом С-д-ов. Како је утврђено, његов аутор је био Алексеј Матвеевич Спиридов који је служио у 1817. — 1823. години у руском генералном конзулату у Дунавским кнежевинама које су се у то вријеме појавиле као центар повезивања између Русије и

³⁴ Письма морского офицера, д. 2. СПб., 1826, с. 210.

³⁵ Исто, д. 2, стр. 191. до 194.

³⁶ Достян И. С. Русская общественная мысль и балканские народы, От Радицева до декабристов, Москва, с. 160.

балканских народа. Тако се Спиридов несумњиво сретао и имао контакте са многим представницима ових народа, добијао од њих податке о положају у европским провинцијама Турске. При писању свог чланака он је користио, наравно, не само личне утиске и погледе, него и литературне изворе.³⁷

Тако Спиридов убрзо бива упознат са дјелима Броневског. У сваком случају он је осликао начин, обичаје и карактеристике живота Црногорца не одударајући од писања „морског официра” прије неколико година. Ипак, Спиридов се ослања на карактеристике Црногораца као народа „словенског племена”, које је више од других до сада сачувало „чистоћу свог поријекла” и „чистоћу карактера”. Он пише: „чистоћа карактера Црногораца је већа него код свих других истоплеменика. Удаљеност од других народа, одвојеност од османлија, строго чување прародитељских обичаја, привржености вјери и извршавање њених закона, су разлози неискварености њихових карактера. Љубав и оданост према домовини Црногорац чува свуда, ма гдје да га судбина заведе; у овом односу они су равни Швајцарцима и Савојцима. Они су гостопримни за све истовјереце, осим донекле за Грке: к томе они су неповјерљиви, бојећи се, да њихов гост није случајно шпијун сусједне државе или Османлија. Често оставивши домовину, Црногорац прихвата пороке који су страни његовим саплеменицима, али сваки чува ону срдачност, грубу отвореност, ону праведност у расуђивању, којом се одликују његови суграђани. Они који се баве трговином, брже од других занемаре честитост, карактер и обичаје својих отаца. Способни за образовање они брзо прихватају утиске, и ако одједном не успију, они су истрајни у тражењима”.³⁸

Спиридов потврђује фактички независан политички положај Црногораца, који „сада потпадају” под Скадарским санџаком, „називају се поданицима Порте Отоманске, али се увијек срећно супротстављају сваком нарушавању од стране османлија својој дивљој независности, истребљују их при првој појави у њихов родни крај, или се ограђују од њихових напада”.³⁹

Кратке податке саопштава Спиридов о митрополиту Петру I Петровићу Његошу којег народ „поштује као оца и државника”. „Овај благородни, мудри и образовани човјек, — пише он, — труди се да уведе школе и просвијети народ, али свакодневни немири и војнички живот Црногорце ћи дуго спречавати да се школују”.⁴⁰ Управљање у Црној Гори „није се удаљило од закона природе; оно је просто, без много позитивних поставки. Митрополит је врховни судија, вођа, старјешина; изабрани главари суде у међусукобима породица, отац — у породицама и тако

³⁷ Исто, стр. 173—175.

³⁸ Сјеверни архив, 1825. године, бр. 14, 105—106 стр.

³⁹ Исто, стр. 104—105.

⁴⁰ Исто, с. 106.

правда иде путем издвајања одлука, разборитост — према испуњавању овог, а поштовање према старијим тјера их да уважавају њихова опредјељења и да се покоравају без поговора”.⁴¹

Дајући карактеристику националних особина Црногораца, Спиридов оцјењује да су они храбри и марљиви, „нијесу злобни, али су раздражљиви и осветнички расположени”. Истина, „њихова осветољубивост према ономе ко их увриједи има задатак да чува част увријеђеног без злобе”.⁴² Многи Црногорци, напуштајући домовину, баве се трговином, служе у војсци страних држава. При томе они „с честитошћу, храброшћу и ревношћу испуњавају своје обавезе; нарочито многи од њих, прихватајући службу у руској војсци, увијек се одликују јунаштвом и честитошћу”.⁴³

Један од проблема коме је посветио доста пажње Спиридов, била је етногенеза јужнословенских народа. При томе за Словене „по постанку” он је сматрао не само Бугаре, Србе, Црногорце, Босанце, Херцеговце, Хрвате, него и Албанце, Молдавце, и Влахе. Балкан, према његовом мишљењу од раног средњег вијека постао је регион који је у основи насељен Словенима — са изузетком Грка, а касније Турака. Ипак дио народа словенског поријекла — Албанци — у резултату тијесних додира са истоплеменицима (Грцима и Турцима) изгубили су своја словенска обиљежја.⁴⁴ Неки писци и путописци, према ријечима Спиридова, сумњају у словенско поријекло Албанаца. Али у корист ове претпоставке иде очување у албанском језику многих словенских „ријечи и израза”, „презимена људи и назива природних граница”, чување од стране Албанаца обичаја словенских предака и то, да православни Албанци често врше службу на словенском језику.⁴⁵

Хипотеза Спиридова о етногенези и националним особинама балканских народа, наравно, била је погрешна и свједочила је о веома упрошћеној представци аутора о овим сложеним проблемима. Али, неопходно је уважавати, да је почетком 1825. године руска славистика учинила први корак, а научних факата о историјској прошлости и савременом положају балканских Словена било је веома мало. Питање о поријеклу Албанаца у европској науци још остаје тамно и необјашњено.

На тај начин, у првој четвртини XIX вијека у руској публицистици прати се нарастање интересовања за Црногорце као мали, али јуначки народ који се није покорио турској власти и који је успјешно чувао своју слободу. Карактеристична је би-

⁴¹ Исто, с. 108.

⁴⁵ Исто, стр. 96—103.

⁴² Исто, с. 104—105.

⁴³ Исто, с. 107.

⁴⁴ Исто, стр. 93—95.

ла идеализација националних особина Црногораца, очување патријархалних обичаја који као да су давали материјал за реконструкцију давне прошлости словенских народа, њиховог демократског начина живота и високих карактерних особина.

I. S. Dostjan

LE MONTENEGRO ET LES MONTENEGRINS DANS LES PUBLICITÉS ET DANS LES MATÉRIAUX OFFICIELS

Resumé

Vers la fin du XVIIIe et au commencement du XIXe siècle le cercle des lecteurs en Russie s'élargissait de ceux dont les événements dans leur pays les intéressaient ainsi que dans les pays étrangers. C'était alors le temps quand la Russie activement prenait part dans tous les événements se manifestant dans la péninsule de Balkan. Le Monténégro était particulièrement intéressant pour la Russie. Grâce à cela les premières oeuvres apparussent ainsi que plusieurs rapports des auteurs de récit de voyage et des envoyés, décrivant le Monténégro et les Monténégrins. Dans ces oeuvres on en trouve de nombreuses données sur les régions yougoslaves.

Une attention particulière était dédiée aux rapports de S. A. Sankovski, commissaire du tzar (empereur), écrits par lui en 1805. Une certaine attention était aussi dédiée aux »Zapisi morskog oficira« tirés du livre de Vladimir Bogdanović Bronevski, ensuite à l'article de Spiridov A. M. »Une brève description des peuples slovènes qui vivent dans la partie européenne de l'Empire turc« dans la revue »Sjeverni arhiv« (№ 14, 1825). L'auteur conclut que les Monténégrins sont décrits dans ces oeuvres comme un petit peuple mais héroïque qui a préservé ses coutumes patriarcales et dont les caractères sont assez idéalisés.